

Mamanazarov B. Q.

o'qituvchi, Termiz davlat Universiteti

Andayeva L.Q.

magistrant, Chirchiq Davlat Pedagogika Instituti

**IXTISOSLASHGAN MAKTABLAR FIZIKA TA'LIMIDA O'QUVCHILARDA
TA'LIM KOMPETENSIYALARINI SHAKLLANTIRISH.**

Maqolada ixtisirlashgan maktab o'quvchilarida ta'lim kompetensiyalarini shakllantirish muammolari ko'rib chiqiladi. Fizikani o'qitish jarayonida kompetensiyaga asoslangan yondashuvni amalga oshirishning o'ziga xos xususiyatlari aks ettiriladi. Ixtisirlashgan maktabda darslarni tashkil etish misolida faol o'qitish usullari va tizimli-faollik yondashuvidan foydalanish imkoniyatlari tahlil qilinadi.

Kalit so'zlar: ta'lim modernizatsiyasi, kompetensiyaga asoslangan yondashuv, fizika sohasida kadrlarni tayyorlash, ta'lim kompetensiyalari.

Mamanazarov B. K.

Teacher of Termez State University

Andayeva L.K.

Graduate student, Chirchik State Pedagogical Institute

**FORMATION OF EDUCATIONAL COMPETENCIES OF
STUDENTS IN PHYSICS EDUCATION IN SPECIALIZED SCHOOLS**

The article discusses the problems of formation of educational competencies in students of specialized schools. In the process of teaching physics, the specific features of implementing a competency-based approach are reflected. In the example of the organization of lessons in a specialized school,

the possibilities of using active teaching methods and a system-active approach are analyzed.

Keywords: modernization of education, competency-based approach, training in physics, educational competencies.

Oxirgi yillarda O'zbekistonda bozor mexanizmlari faolroq ishlamoqda, odamlarning ishtimoiy-iqtisodiy harakatchanligi oshdi, yangi turdagi kasblar paydo bo'lib va ularga qo'yiladigan talablar kuchaydi. Kasblar ko'proq integratsiyalashgan va kamroq ixtisoslashgan bo'lib qoldi. Bu holat "hayot uchun ta'lim" ta'lim modelining "hayot davomida ta'lim" modeliga o'zgarishiga olib keldi. Yangi modelning ajralmas qismi uzluksiz ta'lim faktori hisoblanadi. Bu vaziyat noaniqlik sharoitida yashay oladigan, ijodiy fikrlovchi, mas'uliyatli, stressga chidamli, hayotning turli holatlarida konstruktiv va malakali harakatlarni amalga oshirishga qodir shaxsni shakllantirish zarurligini taqozo etadi.

2021 yildan O'zbekistonda ta'limini modernizatsiya qilish kontsepsiyasi, umumta'lim sifatini oshirishning asosiy shartlaridan biri sifatida, umumta'lim maktablarining bir qismini ixtisoslashtirilgan ta'limga o'tkazishni belgilaydi. Prezidentning "Fizika sohasida ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida"gi qarori (2021-yil 19-mart, PQ-5032-son) qabul qilindi. Farmon bilan 2021–2023-yillarda fizika fanidan ta'lim sifatini oshirish va fizika sohasidagi ilmiy tadqiqotlar samaradorligini ta'minlash bo'yicha kompleks chora-tadbirlar dasturi tasdiqlandi.

Fizika sohasida kadrlarni tayyorlash, qayta tayyorlash va ularning malakasini oshirish, tizimini rivojlantirish Kompleks dasturning asosiy vazifalaridan biri hisoblanadi. 2021-2022-yillarda respublika hududlarida bosqichma-bosqich 28 ta fizikani chuqurlashtirib o'qitishga ixtisoslashtirilgan tayanch maktablar tashkil etiladi va ularga tegishli oliy ta'lim muassasalarining

kafedralari biriktiriladi. Shuningdek, 2021-2023-yillarda 175 ta maktabda fizika fanini chuqurlashtirgan sinflar tashkil etiladi [1].

Turli yosh bosqichlarida va turli fan sohalarida faoliyat usullari majmuasi, ixtisoslashgan maktab bitiruvchisida umumlashtirilgan faoliyat usullarini shakllantirishga olib kelishi kerak. Buning natijasi - o'rganilgan ma'lumotlarning yig'indisi emas, balki o'quvchi shaxsining qobiliyatidir. Bu - turli xil real va muammoli vaziyatlarda harakat qilish qobiliyatidir. Faoliyatning bu umumlashtirilgan usullarini kompetensiyalar deb atash mumkin. Kompetentlik - bu noaniq vaziyatda harakat qilish qobiliyatidir.

Biroq umumta'lim maktabi o'quvchilarning barcha faoliyat sohalarida va aniq vaziyatlarda muammolarni hal qilish uchun yetarli darajada kompetensiya darajasini shakllantira olmaydi. Maktabning maqsadi - asosiy kompetensiyalarni shakllantirishdir. Asosiy kompetensiyalar - bu barcha shaxslarga shaxsiy hayotga erishish va rivojlanish, faol fuqarolik, ijtimoiy moslashish va bandlik uchun zarur bo'lgan vakolatlardir. Kompetensiya (lot. *competentia* - shaxs yaxshi tushunadigan, bilim va tajribaga ega bo'lgan masalalar majmuasi) A. Xutorskiy nuqtai nazaridan, ma'lum bir doiraga nisbatan o'rnatiladigan va o'zaro bog'liq shaxs xususiyatlarining yig'indisidir. Kompetensiya ob'ektlar va jarayonlarga tegishli bo'lib, u yuqori sifatli ishlab chiqarish faoliyati uchun zarurdir.

Ta'lim kompetensiyalari ta'limga shaxsiy - faol yondashish bilan bog'liq. Chunki ular faqat o'quvchining shaxsiyati bilan bog'liq bo'lib, faqat asosiy ta'lim yo'nalishlari va o'quv fanlarini qamrab oladigan faoliyatga tegishli. A.V. Xutorskoy ta'lim maqsadlari va o'quvchining asosiy faoliyatidan kelib chiqqan holda ettita asosiy kompetensiyani belgilaydi[2].

1. Qadriyat-semantik - shaxsni axloqiy tarbiyalash va dunyoqarash munosabatlarini shakllantirish.
2. Umumiy madaniy - o'z dunyoqarashini kengaytirish va jamiyat normalari bilan tanishish.

3. O'quv-kognitiv - kognitiv faoliyat, bilim, ko'nikma va malakalarni amaliyotda qo'llash, taqqoslash va o'xshashliklarni topish ko'nikmalarini rivojlantirish. Tasavvur, ijodkorlik va tadqiqotchilik malakalarini shakllantirish.

4. Axborot - axborot bilan ishlash ko'nikmalarini shakllantirish.

5. Kommunikativ - hamkorlik, jamoaviylik, xushmuomalalik va muloqotni tarbiyalash.

6. Ijtimoiy va mehnat - mehnatga ongli ijodiy munosabatni shakllantirish va kasbiy fazilatlarni rivojlantirish.

7. Shaxsiy - shaxsiy fazilatlarni shakllantirish, aks ettirishni rivojlantirish, o'z-o'zini tartibga solish.

"Ta'lim kompetentsiyalari" tushunchasi mahalliy psixologik-pedagogik adabiyotlarda nisbatan yaqinda paydo bo'lgan va 20-asrning oxirida "o'rganish qobiliyati" va "o'quv faoliyati" tushunchalari o'quvchilarning muhim fazilatlari sifatida ishlatilgan. Ta'lim faoliyatida kompetensiyalar o'quvchilarning bilimlarni egallashi, ularni tizimlashtirishi va kerakli ko'nikmalarni shakllantirish qobiliyati bilan bog'liq bo'lgan biroz boshqacha ma'noga ega bo'lib, natijadaular o'quv, kasbiy va mehnat faoliyatiga o'tishga imkon beradi. V.I. Baidenkoning ta'kidlashicha, o'qitish jarayonida kerakli kompetensiyalarni egallash ta'lim natijasi bo'lishi kerak.

O'quvchining kelajakda rivojlanishini to'xtatmaydigan, balki takomillashtiradigan, yangi bilim, malaka va ko'nikmalarga ega bo'lishga imkon beradigan muhim asos sifatida, "o'rganish qobiliyati" tushunchasi nimani anglatishini hisobga olgan holda, ta'lim kompetensiyalarini ajratib ko'rsatish mumkin. Demak, o'quv faoliyati - o'qituvchi tomonidan o'ziga xos tarzda tashkil etilgan o'quvchining bilish faoliyati bo'lib, buning natijasida u o'ziga kerakli barcha bilim, ko'nikma va malakalarni shakllantira oladi. Shunga ko'ra, o'quv kompetensiyalari o'quvchilarning maxsus shakllantirilgan kompetentsiyalari bo'lib, o'quvchi o'rganish davomida o'zini o'zgartiradi. A.G.

Asmolov bo'yicha, umumjahon ta'lim faoliyati turlari: shaxsiy, tartibga soluvchi, kognitiv va kommunikativ turiga bo'linadi[2].

Ixtisoslashtirilgan umumta'lim maktabida o'quv vazifa-vaziyat holatlari orqali ta'lim kompetensiyalarini shakllantirish mumkin. Bu holatlarning xususiyatlari:

- yaratilgan vaziyatda muayyan ijtimoiy rollarni moslashtirish;
- real hayotga yaqin vaziyatda amaliy harakatlar va qarorlar qabul qilish zarur;
- sub'ektivlik va hissiyot bilan ajralib turadigan vazifalar-vaziyatlar.

Bunday vazifa-vaziyatlarning bajarilishini o'z-o'zini o'zgartirish va rivojlantirish faoliyati sifatida belgilash mumkin. Sub'ekt esa, o'quvchilarning o'zlari ijtimoiy tajribani o'zlashtirish orqali o'qitishda shakllanadigan tajribasidir. Asosiy kompetensiyalarni aniqlashga bunday yondashuv, 21-asr ta'limi bo'yicha xalqaro komissiyasida Jak Delorning "Ta'lim: yashirin xazina" mavzuli ma'ruzasida bayon etilgan. Bu YUNESKO materiallaridagi ta'limning asosiy maqsadlarini tushunishga mos keladi: bilim olishga, ishlashga va pul topishga, yashash va birga yashashga o'rgatish[3].

Ta'lim kompetensiyalarining xossalari va sifatleri, ta'lim jarayonining samaradorligini, dunyo manzarasini shakllantirishni va o'quvchilar kompetensiyalarining asosiy turlarini belgilaydi. Davlat ta'lim standartiga muvofiq, zamonaviy maktab o'z qobiliyatlarini ro'yobga chiqarish va rivojlantirish imkoniga ega bo'lgan, hayotda o'z o'rnini topa oladigan, erkin, ijodiy va tanqidiy fikrlaydigan shaxslarni shakllantirish uchun sharoit yaratadi. Shu munosabat bilan, fizikaga yaxlit tabiat haqidagi fan sifatida motivatsiya bilan mulohaza yuritish va o'quvchiga yo'naltirilgan ta'limni tashkil etish asosida o'rganishga qiziqishni shakllantiradigan ta'lim funksiyasi kuchayadi. O'quvchilar tomonidan o'quv faoliyatini o'zlashtirish, shaxsni shakllantirish tizimining tarkibiy qismlaridan biridir.

Mamlakatda shakllangan ta'lim tizimida, ko'pincha o'quvchilarga nisbatan shaxssiz yondashish hukm suradi. Ta'lim - xotiraga asoslangan ma'lumot to'plash bo'lib qolgan. Ta'limning asosiy vazifasi esa fikrlashdir. Ko'pincha fizikani o'qitish jarayonida tafakkur, aniq javobni talab qiladigan muammolarni hal qilish bilan bog'lanadi. Bu bog'lash to'g'ri yoki noto'g'ri bo'lishi mumkin, ammo javobning o'zi va uning shakli ko'pincha o'quvchi va o'qituvchi uchun, uni qabul qilish usulidan ko'ra ko'proq narsani anglatadi. Bu esa fikrlash jarayonini qadrsizlantiradi.

Afsuski, an'anaviy umumta'lim maktabda o'quvchilar dars qanday qabul qilinganligi haqida emas, balki to'g'ri javoblar haqida ekanligini tezda bilib olishadi. Bunda to'g'ri javoblarning asosiy manbalari o'qituvchi va darsliklardir. Har o'quv yili davomida o'quvchilar bu g'oyani yanada kuchaytiradilar. O'rta maktabda o'quvchilar javobi taxminiy yoki aniqlanmagan vazifalarga duch kelganda, ular adashib, aniqlangan javoblar haqida o'ylash va xulosa chiqarishdan bosh tortadilar. Amerikalik olim U. Glasserning fikricha, "Eng yaxshi yechimlarni belgilash, izlash va amalga oshirish jarayoni" demokratik ta'limning haqiqiy jarayonidir. Rivojlangan xotira ta'lim emas va aniq ma'lumot esa bilim hisoblanmaydi. Aniqlik va mexanik yodlash, jonli tafakkur rivojlanishiga to'siq bo'lib, ular ijodkorlikni yo'qotadi va tafakkurning o'ziga xosligini bekor qiladi. Binobarin zamonaviy ta'lim sifatning asosiy ko'rsatkichi kompetentsiya bo'lib, u o'quvchining muayyan vaziyatda olgan barcha bilim va tajribasini safarbar etish qobiliyatini tavsiflaydi.

Kompetensiyaga asoslangan yondashuvga muvofiq, o'quvchi maktab ta'limida kasbiy tanlov qilishga va malakali mutaxassis bo'lishga yordam beradigan ta'lim kompetensiyalarini egallashi kerak. Bu yondashuvning o'ziga xosligi shundaki, o'qituvchi tomonidan taklif qilingan "tayyor bilim" o'zlashtirilmaydi, balki o'quvchining o'zi ma'lum shartlarni bajarib, bilimlarni egallashni kuzatib boradi. Bu ta'lim kompetensiyasining mohiyatini belgilaydi.

Ta'lim kompetensiyasi - shaxsning real ob'ektlarga nisbatan faoliyatini amalga oshirish uchun zarur bo'lgan o'zaro bog'liq semantik yo'nalishlar, bilim, ko'nikma va tajribalar yig'indisidir. U ta'lim faoliyatining barcha tarkibiy qismlarini(kognitiv va tarbiyaviy motivlar, ta'lim maqsadlari, o'quv vazifalari, ta'lim harakatlari va amaliyotlari) to'liq rivojlantirishni o'z ichiga oladi. O'quvchilarda ta'lim kompetensiyalarini samarali shakllantirish uchun, birinchi navbatda, ularni turli xil ma'lumotlar manbalaridan bilim olishga o'rgatish kerak. Bu ta'lim kompetensiyasi asosida yotgan bilimlarni chuqurlashtiradi, ularni tizimlashtirishga yordam beradi va aqliy qobiliyatlarni rivojlantirishga yordam beradi[3].

Psixologik-pedagogik tadqiqotlar tahlili shuni ko'rsatadiki, maktabda o'quvchilarning ta'lim kompetensiyalarini shakllantirish uchun bilimlarni passiv o'zlashtirishdan faol o'quv va kognitiv faoliyatga o'tishni ta'minlaydigan o'quv jarayonini shunday tashkil etish zarur. O'quv jarayonida o'quvchilarning ta'lim kompetensiyalarini shakllantirishning uslubiy va tashkiliy jihati - o'qitishning tegishli usullari, vositalari va shakllarini tanlashdir. Ta'limning asosiy usullari muammoli ta'lim, evristik va tadqiqot usuli hisoblanadi. Ta'lim kompetensiyalarining samarali shakllanishi o'quvchilarning faolligiga va faoliyatining xususiyatiga bog'liqdir. Bu o'quvchilarning faollik darajasini bosqichma-bosqich oshirish imkonini beradigan o'qitish usuli va vositalarini tanlashda muhim mezon bo'lib xizmat qilishi kerak. Shu bilan birga, reproduktiv faoliyatdan samarali ta'lim faoliyatiga o'tish zarur. Natijada o'quvchilarning bilish jarayoniga hissiy munosabati o'zgaradi, ularning o'quv faoliyatiga bo'lgan motivatsiyasi ortadi, yangi bilim va ko'nikmalarni o'zlashtirishga va ularni amaliy qo'llashga qiziqishi ortadi.

Ta'lim kompetensiyalarining shakllanish darajasini, ta'lim vazifalarini mustaqil ravishda tayyorlash emas, balki uning yanada yuqori va rivojlangan shakli - maktab o'quv dasturidan tashqari yangi bilimlarni mustaqil ravishda chuqurlashtirish va o'zlashtirish sifatida tushunish kerak. Shuning uchun, ta'lim

faoliyatining ma'nosi, o'smir uchun o'z-o'zini tarbiyalash va takomillashtirish faoliyati sifatida to'g'ri keladi[4].

Ta'lim berish - o'quvchiga tashqi ta'sirni anglatadi. Kompetensiya tushunchasi o'quvchi va uni o'rab turgan voqelik sub'ekti bilan bog'lanishiga urg'u beradi. O'quvchining o'z faoliyatini chetlab o'tib, to'g'ridan-to'g'ri bilimni bevosita "ko'chirib o'tkazish" mumkin emas. O'quvchining aqliy rivojlanish jarayonlariga o'qituvchi ta'sirini, o'quvchining faoliyatisiz amalga oshirib bo'lmaydi. Rivojlanish jarayonining o'zi esa, bu faoliyat qanday amalga oshirilishiga bog'liq bo'lib, u o'quvchini o'ziga qaratadi va baholashni talab qiladi. Fizika kursi mazmunini optimallashtirish yo'llarini izlashda, asosiy e'tibor fanni o'rganishga yangi yondashuvlarga qaratiladi:

1. O'rganilayotgan fan sohasidagi tajriba.
2. O'quvchilarning o'ziga yo'naltirilgan bilish faoliyati.

Agar ushbu psixologik dalillar pedagogik rejaga aylantirilsa, u quyidagicha ko'rinadi: o'quvchiga o'z-o'zidan nima qila olishini emas, balki u hali qanday qilishni bilmaydigan, ammo o'qituvchining rahbarligi ostida o'zlashtira oladigan narsalarni o'rgatish kerak. O'quvchining shaxsiy materialda qo'lga kiritgan yangi imkoniyatlari, ta'limga ta'sir qilmaydigan boshqa qobiliyatlarga ta'sir qiladi[5].

Pedagogik faoliyatning asosiy vazifalari:

- o'quvchilarning o'quv faoliyatini takomillashtirish va ta'lim olish motivlarini kuchaytirish;

- o'quvchida o'ziga bo'lgan ishonchni ko'proq mustahkamlash va uning mustaqilligini rivojlantirish;

- o'quvchilarni hamkorlikdagi muloqot shakllariga jalb qilish va ularda erkin tanlash tuyg'usini tarbiyalash.

Xulosa sifatida ta'kidlash mumkinki, bu tadbirlarning barchasi o'quv jarayonida o'quvchilarning ta'lim kompetensiyalarini rivojlantirishga yordam beradi va ularga keyingi ta'lim traektoriyasini ongli ravishda aniqlash imkonini

beradi. Ta'limning maqsadli yo'nalishining o'zgarishi natijasida, o'qitish usullariga e'tibor ham o'zgaradi. Asosiy ta'lim olish usullardan biri - izlanish va tadqiqot bo'lib, buning natijasida o'quvchilar o'zlarining o'quv faoliyatini idrok etadilar. Bu o'rganish jarayoni nafaqat ularning fikrlariga, balki his-tuyg'ulariga ham ta'sir qiladi. Bularning barchasi fizika bo'yicha ta'lim dasturini ishlab chiqishga yordam beradi, o'quvchilarning bilim, ko'nikma va shaxsiy fazilatlarini rivojlantiradi va ta'lim kompetensiyasini amalga oshirishni ta'minlaydi.

Adabiyotlar ro'yxati

1. Fizika sohasida ta'lim sifatini oshirish va ilmiy tadqiqotlarni takomillashtirish chora-tadbirlari to'g'risida. O'zR Prezidenti 2021-yil 19-mart PQ-5032-son qarori, <https://lex.uz/docs/5338558>

2. В. А. Козырева. Компетентностный подход в педагогическом образовании // СПб., 2004.

3. Лебедев, О. Е. Компетентностный подход в образовании // Школьные технологии. – 2004. – № 5. – С. 3–12.

4. В. К. Маманазаров, U. R. Rustamov. Some aspects of social partnership in the development of education // Экономика и социум. 2021, №9. 56-61 стр.

5. В. К. Маманазаров, A.S. Kulumbetov, S. T. Shermetova. Some aspects of independent work on the study of physics at secondary school. // "Экономика и социум" №11(90), 2021, 128-137 стр.